

Vereniging voor natuur-
en milieueducatie

De Adder

I.V.N.-afdeling

Westerveld

Verschijnt tweemaal per jaar

Jaargang 15 nr. 2

December 2007

IVN-Westerveld

Bestuursleden

André van Es	voorzitter
Marjan Bralten	secretaris
Ria Duiven	penningmeester
Marjan Bralten	
Meindert Drijfholt	
Jeannette Heun	

Secretariaatsadres:

	IVN – afd. Westerveld
	Juffrouw Bosstraat 5
	8437 PL Zorgvlied
secretariaat	secretaris@ivn-westerveld.nl
Website	www.ivn-westerveld.nl

Werkgroepen

Braakballen
Eekhoorns
Excursies
Korte Cursus
Kraam en promotie
Natuurgidsencursus
Snuffelclub
Weidevogels
Ringslangen (WRW)
Blauwe brigade

In deze Adder:

Voorwoord	3
Activiteiten	4
Bestuursnieuws	4
De buizerd	5
Heersers van de wind	6
Huidige stand van broedende roofvogels in Nederland	7
De sperwer	8
Groene maand 2007: Landschap & cultuur-historie	9
Visie op het landschap van Westerveld vanuit het oogpunt van de recreatieondernemer	10
De laandweer van Else	11
“Annie dat is een adder!”	12
Adderbeten	13
De boomvalk	13
Blauwtong	14
De Knut	15
De Havik	15
De sachembij, een flitsende verschijning	16
De torenvalk	18
IVN Westerveld groene agenda	19

IVN-Westerveld

Voorwoord

Op de mooie omslag van onze laatste *Adder* en de inhoud hebben we veel positieve reacties gehad. Reden om de kleur te behouden, zodoende ziet ons blad er zowel van binnen als van buiten mooi uit.

Het is daarom goed om op deze plaats een woord van dank te richten aan Jaap Stekelenburg die altijd zeer zorgvuldig en met grote deskundigheid de *Adder* opmaakt.

Een blad dat er zo goed uitziet verdient ook een goede inhoud. Daar zijn we ook deze keer weer in geslaagd. Deze keer geen themanummer maar uiteenlopende onderwerpen: Roofvogels, insecten, recreatie en een stukje cultuurhistorie.

Naar aanleiding van de Roofvogelcursus hebben we een artikel van Rob Bijlsma gekregen over de huidige stand van zaken met betrekking tot broedende roofvogels in Nederland. Dit zal veel mensen nog even doen terugdenken aan de fantastische lezing van Rob in november. Daarnaast heeft Diet Prinsen nog wat korte opfrissertjes gemaakt en een kort verhaal over de vervolging van roofvogels.

Verder al een vooruitblik door Ben Prins op de eerste korte cursus van het volgend jaar die gaat over de wondere wereld van de bijen.

De Nieuwjaarswandeling voert ons dit jaar door een mooi stukje van het Drents Friese Wold naar de Landweer van Else, hierover wat achtergrond door Hans Salverda die ook onze gids zal zijn. Natuurlijk hoopt het bestuur ook dit jaar weer veel leden daar te mogen begroeten.

Rest mij iedereen Prettige Feestdagen te wensen, al hoop ik veel leden daarvoor nog te zien bij de diadraaideur of anders daarna bij de Nieuwjaarswandeling

André van Es

Activiteiten

Nieujaarswandeling 2007

Natuurwerkdag, 3 november 2007

Dia Draaideur

De dia-draaideur is onze goede gewoonte om aan het einde van het jaar aan elkaar de mooiste foto's van het jaar te laten zien. Ook dit jaar krijgen alle leden weer de mogelijkheid om elkaar te overtreffen. Iedereen is van harte uitgenodigd of om te kijken of om zelf te presenteren.

Dit jaar voor het eerst de omgekeerde vraag. Er zal een beamer en laptop aanwezig zijn, als iemand een diaprojector wenst te gebruiken laat het dan even weten aan de voorzitter.

Waar: Over Entinghe

Wanneer: 13 december

Aanvang: 20.00 uur

Midwinterwandeling

Om het vele eten en drinken tijdens de Kerst te verbranden organiseert de gidsengroep Drents Friese Wold weer een Midwinterwandeling. De route is op dit moment niet exact bekend maar het begin- en eindpunt is Doldersum met een tussenstop in Friesland. Een flinke wandeling van een uur of vijf die voert langs een paar van de mooiste plekjes in het Drents Friese Wold. Goed schoeisel, warme kleding (afhankelijk van weersomstandigheden) en een goede wandelconditie zijn vereist:

Waar: Schaapskooi Huenderweg Doldersum

Wanneer: Donderdag 27 december

Van 10.00 – 16.00 uur

Nieujaarswandeling op de grens van Friesland en Drenthe

In het begin van het jaar is de Nieujaarswandeling een goede gelegenheid om elkaar de beste wensen voor 2008 over te brengen. Dit jaar lopen we door de achtertuin van de voorzitter. We bezoeken de mooie natuur van het Drents Friese Wold in de omgeving van het Canadameer waar een klein natuurgebiedje ligt dat behoort tot de pareltjes van het Drents Friese Wold. Over dit gebiedje lopen we met Hans Salverda naar de historische landweer van Else. Dit is een verdedigingsbouwwerk van ruim 400 jaar oud dat een rol heeft gespeeld in de 80-jarige oorlog. In de buurt van Zorgvlied is een deel van 370 meter nog onaangetast aanwezig.

Na afloop drinken we koffie met gebak bij het bezoekerscentrum van het Drents Friese Wold in Terwisscha.

Waar: Verzamelen bij parkeerplaats Canadameer (t.o. parkeerplaats Aekinger Zand)

Wanneer: Zondag 6 januari

Van 13.30-16.30 uur (wandeling is 1,5 – 2 uur)

Zorg voor goed waterdicht schoeisel want de omgeving van het Canadameer kan zeer drassig zijn in de wintertijd.

Bestuursnieuws

Plan Havelterberg 2009

IVN Westerveld heeft zitting genomen in de Adviesgroep en de de Werkgroep Informatie Educatie en Gebieds-promotie (WIEG) van het project Havelterberg 2009. Omdat we pas in de tweede fase instappen zijn we hard bezig om onze achterstand in te halen. Belangrijk voor het bestuur is dat de natuurwaarde van het gebied Havelte-Oost verhoogd wordt. Dit zal gegeven de verwachte recreatiedruk geen eenvoudige opgave blijken. Het bestuur laat zich van vele kanten informeren,

ook leden die zich betrokken voelen bij het gebied of hierover een mening hebben worden uitdrukkelijk verzocht hiervan het bestuur op de hoogte te brengen.

Het District

In oktober was ook de gebruikelijke District Leden Vergadering (DLV). Tijdens deze vergadering heeft het Districtsbestuur onder voorzitterschap van Jan Nijman zich kwetsbaar opgesteld door kritische geluiden uit te lokken en daarmee tevens aan te geven

een andere koers te willen varen. De rol van het district zal veel meer ondersteunend worden door het opzetten van werkgroepen over o.a. planologie, publiciteit en kadervorming. Deze laatste werkgroep draait al een tijdje en verzorgt mede de goedbezochte kadercursus "Drenthe grondig bekeken".

Op deze manier hoopt het districtsbestuur een nuttige schakel te vormen tussen de lokale verenigingen onderling en tussen de lokale vereniging en het landelijk IVN.

Secretariaat

Zoals eerder aangekondigd is Marjan Bralten onze nieuwe secretaris. Zij is te bereiken via email secretaris@ivn-westerveld.nl. Omdat Marjan de komende tijd weer 1 of meerdere keren kan verhuizen is besloten om het secretariaatsadres zolang bij de voorzitter te leggen:

*Juffrouw Bosstraat 5
8437 PL Zorgvlied*

Zodra Marjan en haar gezin een vaste stek hebben gaat het secretariaat naar haar adres.

Jaarvergadering

Noteer de datum van de jaarvergadering alvast in de agenda: woensdag 12 maart 2008.

Tijdens en na de vergadering zal er aandacht worden besteed aan het 15 jarig bestaan van IVN-Westerveld. Voor alle aanwezige leden is er een leuke attentie.

Deelnemers Cursus Roofvogels: Excursie Stichting Vogelasiel "de Fûgelhelling"

De roofvogelcursus heeft nog een toetje: een excursie naar Vogelasiel "de Fûgelhelling" in Ureterp. In dit asiel worden zieke, gewonde, verzwakte en ouderloze vogels opgevangen. Na herstel worden ze vaak weer teruggeplaatst in de

natuur. Het bezoek staat gepland op zaterdag 16 februari. Nadere gegevens waaronder de vertrektijden worden later bekendgemaakt via de email en de website. Maar noteer de dag alvast in de agenda!

Oproep voor website

De vernieuwde website heeft een prachtige en kleurrijke banner die elke 5 seconden een nieuwe foto laat zien. Deze banner is gemaakt met "Shockwave". Maar de foto's zijn nogal algemeen en het lijkt me leuker om een banner te maken met alleen foto's uit Westerveld. Mooie natuur genoeg natuurlijk, maar wie kan er een shockwave filmpje van maken?

Ook is het door de nieuwe software zeer eenvoudig om zelf nieuws en agenda items aan te maken. Als er belangstelling is organiseer ik graag een avond om dit uit te leggen.

Graag aanmelden via voorzitter@ivn-westerveld.nl

Oproep voor volgende Adder

De redactie gaat volgend jaar aan de slag om na te denken over een nieuw themanummer over de invloed van de klimaatverandering op onze eigen omgeving. Iedereen die opvallende veranderingen signaleert of hierover een mening of verhaal heeft wordt vriende-

lijk verzocht om dit op te sturen naar de redactie. Het verhaal mag gaan over het nestkastje waar ieder jaar vroeger de koolmezen uitkomen of de vlinders uit zuidelijke streken, bijenvolken die van slag raken. Het is belangrijk dat het niet van horen zeggen is maar in eigen omgeving is geconstateerd.

Rectificaties

In de laatste Adder over Landschap & Cultuurhistorie zijn een tweetal foutjes geslopen:

- Het artikel: "Westenveld ~ Fulna-ho, samenhang in de geschiedenis van het landschap" is gebaseerd op en samengesteld uit een scriptie van Wieke Nieland. Haar naam had dan ook als auteur vermeld moeten worden.
- Uit het artikel over "Camping Wit-telterbrug" is een hele paragraaf weggefallen, waardoor juist de strekking van het verhaal niet goed uit de verf kwam. Daarom is het artikel in deze Adder nogmaals geplaatst.

de buizerd

is een wat plumpe vogel met een gedrongen lijf en brede vleugels en een korte recht afgesneden staart. Hij kan eindeloos in wijde cirkels op de thermiek omhoog schroeven en zelfs met een stevige wind "biddend" boven een prooi staan. Voor een echte wilde aktie is hij net een beetje te sloom en onhandig. Vandaar dat hij het liefst zittend op een paaltje zijn omgeving afspeurt op iets eetbaars. Daarin is hij weinig kieskeurig: muizen, vogels, kevers en, zeker in tijden van schaarste in het vroege voorjaar, ook aas. In die periode kun je hem door de landerijen zien scharrelen op zoek naar kikkers en regenwormen. Een adder staat ook op zijn menu, maar wel nadat die eerst vakkundig is onthoofd. Zelfs deinst een buizerd er niet voor terug om andere roofvogels (zelfs de felle havik) hun prooi af te troggelen. Met zijn traag wiekende vlucht is het een vogel van open landschappen; voor zijn nest is hij aangewezen op een stevige boom in bos of houtwal. Hij geeft de voorkeur aan een lariks of grove den met een rechte kale stam en een niet te dichte kruin, waar hij gemakkelijk uit de voeten kan bij het opstijgen of neerstrijken. Bij verstoring laat hij zich van het nest vallen om dan moeizaam weer hoogte te winnen. Eigenlijk gaat het dan meestal om een "zij", want het vrouwtje neemt het broeden voor haar reke-

ning. Al te zachtzinnig gaat het er niet aan toe in een buizerdnest. Het kleinste jong wordt niet zelden door de grotere broertjes en zusjes aangepikt en tenslotte opgevreten. Voor het definitieve uitvliegen struinen de jongen als takkelingen in de buurt van het nest rond. Ze doen dat behoorlijk onhandig en niet zelden rolt er eentje naar beneden. Zo'n escapade loopt meestal slecht af. Roofdiertjes, gelokt door de veel prooiersten onder de nestboom, maken er korte metten mee. Bedelende jongen blijven nog lang in de buurt van nest. Eenmaal klaar voor het grote leven zwerven ze eerst wat rond om zich tenslotte toch niet al te ver van hun geboorteplek te vestigen. In najaar krijgen ze versterking van buizerds uit NW-Duitsland, Denemarken en Zuid Zweden.

Heersers van de wind

Wie heeft niet met bewondering omhoog gekeken, wanneer een buizerd zich majestueus door de wind laat dragen en zich even later schijnbaar moeiteloos omhoog schroeft ... Wanneer een torenvalkje alle wetten van de zwaarte-kracht trotseert en leunend op de wind zijn prooi bespiedt.... Wanneer een havik op jacht in duizelingwekkende vaart door het luchtruim schiet ... Machtige dieren zijn het met hun felle ogen, scherpe haaksnavel, krachtige vleugelslag en zware klauwen. Het is dan ook geen wonder dat koningen en keizers zich in het verre verleden graag aan roofvogels spiegelden en familie-wapens en vlaggen met hun afbeelding tooiden. Wie vroeger ook maar een beetje mee wou tellen deed hartstochtelijk mee aan de valkenjacht: met een havik voor de edelen en een (toren)valkje voor het mindere volk.

Sinds een paar eeuwen is de roofvogel van status-symbool tot schadelijk wild geworden. Met de uitvinding van het hagelgeweer was zijn hulp bij de jacht niet meer nodig. Integendeel: als (mede)jager werd hij vanaf toen zwaar vervolgd, afgeschoten of vergiftigd. Dit werd met premies door de overheid zelfs gestimuleerd. In de jachtwet van 1852 werd voor iedere gedode valk, havik, buizerd of wouw *f* 0,30 uitgekeerd, voor een "arend" kon men zelfs *f* 1,- opstrijken. Dat dit een lucratieve bezigheid was, blijkt wel uit de cijfers: tussen 1852 en 1857 werden niet minder dan 39.233 dode roofvogels ingeleverd. Pas in 1936 kwam er met een speciale Vogelwet officieel een einde aan deze praktijken, maar de werkelijkheid was nog altijd weerbarstig. Roofvogelvervolgning bleef een wijd verbreid kwaad en pesticiden en ander landbouwgif deden de rest. Nog geen vijftig jaar geleden bereikte de roofvogelstand in ons land een akelig dieptepunt. En ook nu is die niet helemaal uit de gevarezone. Een greep uit de krantenberichten van de afgelopen maand geeft een macaber beeld: een jachttopziener uit Holten, die kippen en duivenkadavers met gif inspuit, een vergiftigde zeearend in Finsterwolde, een foto van een gedode rode wouw in Groningen. En dat is nog maar het topje van de ijsberg.

Eigenlijk zou je verwachten, dat er

los van deze nare berichten veel meer belangstelling zou zijn voor een vogel, die zo veel ontzag én weerstand opwekt en daarbij tamelijk groot en opvallend is. Het is ook nog eens een vrij overzichtelijke groep, al is hij, de buizerd even niet meegeteld, niet echt algemeen te noemen. Van de 175 vogelsoorten, die volgens SOVON jaarlijks regelmatig in ons land broeden, zijn er maar 10 roofvogelsoorten. We hebben het dan over: de wespendif, de drie kiekendieven (bruine, grauwe en blauwe), de havik, de sperwer, de buizerd, de torenvalk, de boomvalk en de slechtvalk. Sinds kort mag daar dan het zee-

*Voor iedere gedode valk,
havik, buizerd of wouw werd
f 0,30 uitgekeerd*

arendpaar bij gerekend worden, die dit jaar voor de tweede achtereenvolgende keer in de Oostvaardersplassen een jong grootbracht. Hooggespannen verwachtingen zijn er ook van de visarend, sinds er een aantal broedpogingen worden vermoed in de Biesbosch, de Wieden en Weerribben. De rode wouw heeft, ondanks enkele incidentele territoria in Oost Nederland, nog geen vaste voet aan de grond gekregen, te meer omdat hij als aaseter regelmatig het slachtoffer van vergiftiging is.

Al deze 10 soorten leven hier naast elkaar, soms in paren met hun eigen territorium, vaak ook ongepaard en verspreid, wachtend op een geschikte gelegenheid om een eigen plekje in te nemen. Ze lopen elkaar maar zelden voor de voeten, omdat ze elk hun eigen specialisatie hebben: in voedselkeuze, broedbiotop, jachtterrein en jacht tactiek. Zelfs binnen één soort hebben het mannetje en het meestal veel grotere vrouwtje elk hun eigen voorkeur, zodat ze elkaar niet beconcurreren maar eerder aanvullen.

Alleen al aan de bouw kun je het een en ander over hun leefwijze afleiden. Alle wetten van de moderne aërodynamica hebben zij al eeuwen in de prak-

tijk gebracht. De verschillende aren-den, buizerd en ook de wespendif zijn vogels met relatief grote brede vleugels en een trage vleugelslag, zo nu en dan glijdend of zwevend op de thermiek. Zij kunnen lange afstanden overbruggen en hebben het vooral gemunt op wat tragere prooien, die ze laagvliegend of zittend op een paaltje bespieden. Dergelijke zwevers hebben de ruimte nodig en zullen dan ook zelden in een bos op jacht gaan. De valkachtigen hebben lange en puntige vleugels en een korte staart, waarmee ze na een korte aanloop een geweldige snelheid kunnen ontwikkelen. Voor hen is open terrein het meest geschikt, waar ze ook snelle en wendbare prooien de baas kunnen. De havik en de sperwer hebben kortere, bredere vleugels en een lange staart en kunnen vanuit het niets een explosie aan vaart maken. Het zijn echte vogelvangsters, die het liefst jagen vanuit een hinderlaag in bossen en half-open landschap. Met een perfect samenspel van vleugels en staart manoeuvreren ze tussen bomen, struiken en andere obstakels door. De sperwer vangt kleine vogels, de havik kan zelfs duiven en gaaien pakken en grijpt ook andere roofvogels en soms zelfs zijn eigen soortgenoten.

Ondanks al deze verschillen blijkt het toch behoorlijk moeilijk om roofvogels in het veld goed te herkennen en op naam te brengen. Er is veel variatie in kleding tussen de individuele vogels en ook tussen man, vrouw en juvenielen. Bovendien laten ze zich niet altijd goed bekijken: ze zijn in een flits voorbij of vliegen op grote hoogte en in tegenlicht, zodat details van kleuren, strepen en banderingen nauwelijks zichtbaar zijn. Soms kan wat meer kennis van hun gedrag ons op het goede spoor helpen, meer nog dan een droge opsomming van kenmerken. Daarom hebben we in deze Adder de portretten opgenomen van enkele roofvogels, die kenmerkend zijn voor het bosrijke en kleinschalige landschap in onze regio. Maar de enige echte leerschool is natuurlijk gewoon met open ogen en oren het veld in!

Diet Prinsen

Huidige stand van broedende roofvogels in Nederland

Over hoeveel roofvogels er in Nederland broeden, en welke trends de verschillende soorten laten zien, heersen veel misverstanden onder het Nederlandse publiek, maar evenzeer onder roofvogelaars. Het algemene gevoel is dat er veel zijn, en dat de meeste soorten nog steeds (zelfs ongebreidel) toenemen. De werkelijkheid is een geheel andere (Tabel 1).

Uiteraard hangt deze perceptie enigszins af van het tijdvak waarover wordt gekeken. Vergeleken met de jaren zestig en zeventig zijn bijna alle soorten fors toegenomen. Niet zo vreemd, omdat de vogel- en muizeneters zich herstelden van de klappen die ze opliepen tijdens de jaren van massaal pesticidengebruik in de landbouw (vóór 1971; Bijlsma 1993). Bruikbare overzichten van het voorkomen en de talrijkheid van roofvogels in Nederland zijn echter pas vanaf halverwege de jaren zeventig beschikbaar (Tabel 1), en landelijke monitoring kwam pas in de jaren tachtig op gang (deels aan wintervogels; Boele et al. 2005). Ondertussen zijn

zijn verschillende redenen aan te wijzen. Prominent is de ontwikkeling rond de prooi-populaties, die in zijn algemeenheid negatief is en daarmee rechtstreeks uitwerkt op de Havik. De Haviken op hun beurt verbreden hun prooi-keus en oefenen zodoende een toenemende predatiedruk uit op andere roofvogelsoorten (zie ook Bijlsma 2004a). Dat leidt tot afnames van soorten als Sperwer en valken, misschien ook

Tabel 1. Aantalsschattingen van broedende roofvogels in Nederland in verschillende episodes, naar Teixeira (1979), Bijlsma (1999), Bijlsma et al. (2001) en SOVON (2002).

Periode	1973-77	1979-85	1985-92	1996-99	2002-05 ¹
Wespendief <i>Pernis apivorus</i>	>300	400-500	630-760	500-650	500-600
Rode Wouw <i>Milvus milvus</i>	3-5	2-3	1-2	0-1	0
Zwarte Wouw <i>M. migrans</i>	1	1	0	1	1
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	725-850	900-1250	1370-1410	1300-1450	1000-1250
Blauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>	100-130	100-140	110-130	80-90	50-60
Grauwe Kiekendief <i>C. pygargus</i>	30-50	15	10-30	25-30	35-45
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	500-600	1200-1400	1700-2000	1800	1500-1800
Sperwer <i>A. nisus</i>	1200	2000-2500	3400-4000	4000-5000	3500-4500
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	1650	3500-4500	5000-6000	8000-10.000	10.000
Visarend <i>Pandion haliaetus</i>	0	0	0	0	0-1
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	8000-10.000 ²	5000-7000	6700-7700	5000-7000	5000-6000
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	1000-1100	1400-1900	1700-2100	750-1000	500-750
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	1	0	1	5	26-28

1 2002-05: grove schatting voor Wespendief, Bruine Kiekendief, Havik, Sperwer, Buizerd, Torenvalk en Boomvalk op basis van schattingen in 1996-99, en trends in verschillende delen van het land sindsdien.

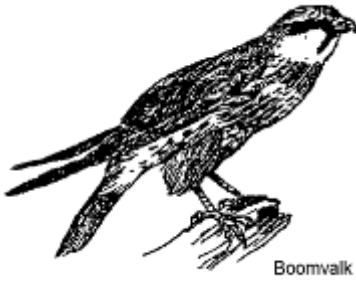
2 Torenvalk 1973-77: fors naar boven bijgesteld (was toentertijd veel talrijker dan tegenwoordig, vooral in Oost-Nederland).

er zoveel lokale roofvogeltrends beschikbaar, dat we vrij aardig de ontwikkeling binnen Nederland kunnen overzien (Tabel 1).

Die ontwikkeling verschilt aanzienlijk naar regio. In zijn algemeenheid zien we dat de klassieke roofvogelgebieden op de zandgronden van Oost-Nederland vrijwel overal stabilisatie of afname laten zien (Tabel 2). Hiervoor

Wespendief. Deze situatie lijkt momenteel het stabilisatiepunt te bereiken. In West-Nederland is een andere ontwikkeling gaande. Hier zijn voorheen niet eerder bezette gebieden als open cultuurland en steden gekoloniseerd door soorten die tot voor kort voornamelijk in Oost-Nederland als broedvogel in bosrijke gebieden voorkwamen, zoals Sperwer, Buizerd, Havik en Wespendief. Ook de Boomvalk is - parallel aan de afname in Oost-Nederland - licht toegenomen in de open gebieden van Noord- en West-Nederland. Deze verandering is in de late jaren zeventig ingezet, en begint met het vollopen van Zeeland en de Waddeneilanden langzaam zijn beslag te krijgen. Per saldo is echter de toename van voornoemde

Boomvalk

soorten in West-Nederland niet toereikend om de afnames van diezelfde soorten in Oost-Nederland volledig te neutraliseren. Vandaar een landelijke daling, met Buizerd (en Slechtvalk, maar dat gaat om weinig paren) als enige uitzondering.

De veranderingen in prooiaanbod, en dus veranderingen in roofvogelaantallen, worden grotendeels gedictieerd door menselijk handelen: de sloop van het landschap pakt niet goed uit voor planten, insecten en veel vogels. Dat geldt ook voor verstedelijking, intensivering van

Tabel 2. Trends van roofvogels in Oost- en West-Nederland sinds de jaren zeventig (in 10-jaarlijkse periodes): X = ontbrekend, - = afname, 0 = stabiel, + = toename.

Regio	Oost-Nederland				West-Nederland			
	70	80	90	00	70	80	90	00
Wespendief <i>Pernis apivorus</i>	+	0	-	-	X	X	+	+
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	+	0	-	-	+	+	0	-
Blauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>	0	0	-	X	+	0	-	-
Grauwe Kiekendief <i>C. pygargus</i>	-	X	X	X	+	-	+	0
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	+	+	0/-	-	X	+	+	0
Sperwer <i>A. nisus</i>	+	+	0	-	+	+	+/0	-
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	+	+	+	0	+	+	+	+
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	+	-	-	0	+	0	0	0
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	+	0	-	0	+	+	0	-
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	-	X	+	+	X	X	+	+

beheer en grondgebruik en intensief gebruik van herbiciden. Steeds vaker vallen er gaten in het voedselweb, wat weer repercussies heeft voor andere trofische niveaus. Vroeg of laat sijpelt dat door naar roofvogels. Eigenlijk is

het verbazingwekkend dat ze het in Nederland nog zo lang uithouden, en zich tegen de klippen op aanpassen aan telkens weer nieuwe veranderingen.

Rob Bijlsma

de sperwer

is van top tot teen een jachtvogel. Zijn bouw weerspiegelt een en al snelheid: brede korte vleugels, een lange staart, lange poten met vlijmscherpe nagels.... Die poten kunnen dan ook nog eens haaks naar alle kanten uitgestoken worden, zodat er bijna geen ontsnappen mogelijk is. Met zijn strepen en banderingen is het net een havik in klein formaat. Met deze grote neef deelt hij ook zijn voedselkeuze: zelden zoogdieren of insecten, liever vogels, die bij zijn afmetingen passen. Voor het mannetje is dat koolmees, roodborst, mus of vink, voor het grotere vrouwtje vooral lijster en spreeuw. Deze worden achterna gezeten in bossen en halfopen terreinen, maar, zeker in de winter, worden ook de tuinen in dorpen en steden afgestroopt. Wanneer er plots paniek uitbreekt rond de voedertafel en er schiet een grijze schicht langs, dan is er vrijwel zeker een sperwer in het spel. Hij geeft niet graag op en jakkert desnoods dwars door struiken en heggen. Zijn achtervolgingen eindigen niet zelden tegen een ruit, een auto of een ander obstakel. Heeft hij succes, dan wordt de prooi vaak op een vaste plek, liefst op een verhoging zoals een boomstronk, geplukt. Ieder jaar wordt een nieuw nest gebouwd in een dichte fijnspar of Douglas, die enige bescherming biedt tegen predatie door vooral de havik. Zo'n nest bestaat uit losse takjes en is nauwelijks groter dan dat van

een houtduif. Het zit meest halverwege de boom, tegen de stam of zelfs er om heen gebouwd. Vanaf de grond is het goed zichtbaar, vooral als de jongen hun poepspetters ver over de rand sproeien.

Bij nestcontrole is al in een vroeg stadium het sexeverschil duidelijk, meer nog dan bij de andere roofvogelsoorten. De mannetjes blijven kleiner en behendiger dan vrouwtjes en vliegen ook sneller uit. Voor het zo ver is, verlaten de jongen het nest als takkeling. Ze blijven nog enkele weken luid bedelend in de buurt en vliegen al piepend achter de prooibrenger aan. Sperwers zijn tamelijk honkvast, hoewel ze zich in de winter niet beperken tot hun broedbiotoop. Op zoek naar voedsel zwerven ze uit, maar na maart keren ze weer terug in de buurt van nestplaats. In de winter wordt de stand aangevuld met Duitse en Scandinavische sperwers.

roofvogel-literatuur

Rob Bijlsma – Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels, 1993
 Rob Bijlsma – Handleiding veldonderzoek roofvogels. 1997
 Rob Bijlsma – Herkenning van roofvogels in het veld, 2005
 Hugh Jansman - Herkenning en opsporing van roofvogelvervolg, 2001

www.werkgroeproofvogels.nl
www.roofvogels-hw.nl
www.vogelvisie.nl
www.sovon.nl

Dit jaar hebben we geprobeerd om als IVN-Westerveld extra aandacht te besteden aan de Groene Maand. Dit was ook de medewerkers van het district niet ontgaan. Als vereniging met de meeste activiteiten in september mochten we de Sleutel van de Groene maand in ontvangst nemen bij de openingactiviteit van de Groene Maand Drenthe. De opening bestond uit een zogenaamde "debatwandeling" waar verschillende gebruikers van het landschap hun visie mochten presenteren. Daaronder naast de politici, IVN ook agrariërs, recreatieondernemers en bewoners van het gebied. De visie werden wel gepresenteerd maar tot veel debat leidde dit niet. Het was een aangename wandeling waarbij helaas weinig pers aanwezig was. Volgens de organisatie lag dit heel anders in Groningen en Friesland waar zowel de schrijvende pers als ook de regionale televisie erbij was. In Drenthe niets van dit alles.

Onze eerste activiteit in Westerveld was een lezing in Vledder over de "geschiedenis van het landschap" door Wieke Nieland. De avond werd goed bezocht door zo'n 30 personen en Wieke bood door haar grote kennis en haar persoonlijke betrokkenheid bij het gebied het publiek een aangename avond. Deze lezing werd gevolgd door een tweetal fietstochten waarvan de eerste met 12 personen redelijke deelname kende,

de tweede werd ondanks het goede weer veel slechter bezocht. Het dieptepunt qua bezoekersaantal in de Groene Maand was de lezing van provinciaal historicus Michiel Gerding. Door slechte aandacht in met name de lokale pers waren er slechts 12 personen naar het Schultehuis in Diever gekomen om dit verhaal over de veenarbeiders aan te horen. Vanwege het kleine groepje werd het een intieme avond die meer weg had van een hoorcollege dan van een lezing. Er was goede interactie tussen publiek en spreker. Er werden parallellen getrokken met het heden en de grote armoede van de veenarbeiders werd in een geloofwaardige context geplaatst. Zeker door het boeiende spel met oude foto's, waarmee het gehoor een aantal keer op het verkeerde been werd gezet. Jammer dat zo weinig mensen getuigen zijn geweest van deze goede spreker in de bijzondere lokatie van het Schultehuis. Wellicht moeten we Michiel Gerding nog eens een herkansing geven.

Onze laatste activiteit in de Groene Maand was een fietstocht onder leiding van Jans Tabak langs de brinken van Dwingeloo en Diever. Ook deze laatste activiteit had een behoorlijke belangstelling en de deelnemers zijn door Jans Tabak getraakteerd op boeiende verhalen.

Concluderend kunnen we zeggen dat de Groene Maand als geheel genomen is achtergebleven bij de verwachtingen. Het simpele gegeven dat de Groene Maand landelijk is en dus ook landelijk

publiciteit genereert leidt niet tot een grotere opkomst. Aan de kwaliteit van het gebodene heeft het niet gelegen want die was in alle gevallen goed. De regionale en lokale pers hebben niet altijd optimaal meegewerkt. Volgend jaar doen we uiteraard weer mee in de Groene Maand maar wel met een bescheidener opzet.

Rest me nog iedereen aan deze maand heeft meegewerkt te bedanken. Er zijn heel wat uurtjes in de voorbereiding en de uitvoering gestoken en alle deelnemers aan de activiteiten waren buitengewoon tevreden. Dus bedankt en tot de Groene Maand 2008!

Visie op het landschap van Westerveld *Vanuit het oogpunt van een recreatieondernemer*

Ik werd een tijdje geleden door André van Es gevraagd om een stukje voor het lustrumnummer van de Adder te schrijven. Over mijn visie op het landschap in de gemeente Westerveld door een recreatieondernemer. Natuurlijk voelde ik mij daardoor zeer vereerd, maar wilde eerst weigeren, omdat mijn man en ik pas sinds 1 februari 2007 (!) eigenaar zijn geworden van een camping, te weten Camping Wittelterbrug. Dat ik het aanbod toch heb aangenomen, komt omdat we in principe niet nieuw zijn in de branche: mijn man is 15 jaar mede-eigenaar geweest van Vakantiepark de Wiltzangh in Ruinen, dus een beetje kennis hebben we in de loop der tijd al opgedaan.

Allereerst een korte uitleg over de camping. Camping Wittelterbrug is een camping met 90 stacaravans en ± 100 toeristische plekken. Toeristische plekken zijn kampeerplekken die voor de korte termijn verhuurd worden aan mensen met tent of caravan. Verder heeft de camping een kampwinkel, kantine, een folie-overdekt zwembad en een kinderboerderij. Op Camping Wittelterbrug zijn de laatste jaren veel milieuvriendelijke maatregelen genomen, zoals het verwarmen van het zwembad en het water van de toiletgebouwen m.b.v. zonne-energie, het aanleggen van grijswatercircuits e.d.. Hierdoor voert de camping dan ook de Gouden Green Key (voorheen Milieubarometer).

Op zich is het hebben van een camping al een schone manier van geld verdienen: je veroorzaakt weinig afval. De terreinen zijn vaak (mini)-natuurparken met veel groen, waar in de winter rust heerst. Dit alles past goed in een gebied, waar natuur, rust en ruimte een grote rol spelen. Natuurlijk zijn er grote verschillen tussen recreatiebedrijven in opzet (stacaravans, huisjes of toeristisch), grootte en voorzieningenniveau (zwembad, speeltuin, recreatieprogramma), waardoor ze in meer of mindere mate overlast kunnen veroorzaken. Maar naar mijn mening

passen de recreatiebedrijven in dit gebied goed in hun omgeving: ze zijn niet te groot, zijn grotendeels ruim opgezet en passen elk op hun manier in het landschap waarin ze liggen, of dat nu het bos is, of tussen de weilanden.

De ligging van Camping Wittelterbrug is strategisch: de camping ligt op het snijpunt van 3 mooie natuurgebieden in de gemeente Westerveld. Het ligt tussen 2 Nationale Parken (het Dwingelderveld en het Drents Friese Wold) en dicht bij het Ooster- en Westerveld bij Uffelte, welke net als de 2 NP ook aangemerkt is in het Natura2000-project. De camping ligt aan de Drentse Hoofdvaart bij de Wittelterbrug, zoals de naam ook al aangeeft.

Het is de bedoeling dat ik in dit stukje een visie op het landschap in de gemeente Westerveld als recreatieondernemer geef. In deze gemeente zijn de natuurwaarden, maar ook zeker de cultuurhistorische waarden hoog. Er liggen een paar grote bijzondere natuurgebieden, die zelfs het predicaat NP hebben, maar ook een aantal dorpen met elk hun eigen ontstaansgeschiedenis. In mijn ogen moeten we dit dan ook niet alleen voor onszelf houden, maar ook aan groot publiek laten zien door middel van voorlichting en educatie.

Hier is ook zeker een taak weggelegd voor de recreatiebedrijven in dit gebied. Ik vind dat de gasten duidelijk gemaakt moet worden in welk uniek gebied ze op vakantie zijn, om daarmee de gasten een positief beeld van Drenthe te geven. Als mensen, maar vooral ook kinderen, meer te weten komen over deze omgeving, leren ze het ook meer waar-

deren. En zullen ze ook meer het belang van het behoud van de natuur en cultuurhistorie in gaan zien en er dan (hopelijk) zuinig mee omgaan.

Toch heerst er een spanningsveld tussen aan de ene kant natuur(evt. ontwikkeling) en aan de andere kant recreanten/recreatie. Ik denk dat je alleen met voorlichting en educatie kunt bereiken dat de mensen met respect met de natuur om zullen gaan en dus zul je de mensen naar die gebieden moeten halen om te laten zien hoe waardevol het is. Wel zou je dat moeten sturen door zgn. rustgebieden (geen toegang), maar ook recreatiegebieden (volledige toegang met voorzieningen) te maken, zodat recreanten ook hun ruimte krijgen.

 **GROENE
MAAND**

Onze eigen toekomstplannen met onze camping zijn nog niet volledig uitgekristalliseerd, daarvoor zitten we te kort op deze camping, we moeten de camping en de gasten eerst nog leren kennen. Maar wij hebben ons wel als doel gesteld om de camping meer te laten aansluiten bij de bijzondere omgeving waarin het ligt,

de gemeente Westerveld. Hierbij moet zowel gedacht worden aan basale dingen als groenstroken van inheemse soorten en ruime plekken, maar ook aan bijv. het geven van natuurexcursies en voorlichting, kindermiddagen in de natuur e.d.. Wij hopen dat wij op deze manier met ons plekje ook goed passen in het

schone Drentse landschap.

Mei 2007

Marjan Bralten-Benning

De Laandweer van Else

Tussen de dorpen Elsloo en Zorgvlied in het Drents-Friese Wold ligt een middeleeuwse landweer. De opgeworpen aarden wal is meer dan 400 jaar oud en volgt de huidige provinciale grens van Drenthe en Friesland. De landweer ligt nu in de provincie Drenthe.

Landwieren komen in Nederland vooral voor in Limburg, Oost-Brabant, Oost-Gelderland en Twente. In het Noorden komen deze verdedigingswerken weinig voor. In Coevorden en Bakkeveen wordt op oude kaarten wel melding gemaakt van middeleeuwse landwieren. Ook op de grens van Drenthe en Friesland ligt in het Noorden een landweer. Landwieren zijn militair-strategische werken en hadden als doel de vijandige troepen tegen te houden. Wagens en karren kunnen een landweer niet oversteken en troepen te paard en te voet hadden ieder geval openthoud om een landweer te passeren.

Landschap

Een landweer lag heel duidelijk herkenbaar in het kale middeleeuwse landschap. Zijn vorm en met name zijn begroeiing vielen op in het vaak boomloze landschap. Veelal zijn aan weerszijden van de landweer sloten gegraven en is de daaruit gekomen aarde gebruikt om de wal op te werpen. Eikebomen accentueren de landweer in het landschap en de opgaande doorndragende struiken waren vooral meidoorn en sleedoorn. Als ondergroei komt er veel salomonszegel en dalkruid voor.

Historie

In de 80-jarige oorlog en daarna waren de venen en moerasen in het Noorden van groot strategisch belang. De Spanjaarden hadden veel respect voor deze gevaarlijke natte gebieden. Belangrijke doorgangen waren er o.a. bij Coevorden en Meppel. Na de 80-jarige oorlog bleven de Spaanse en Munsterse troepen Friesland bestoken. Waarschijnlijk was de landweer van Elsloo in de 80-jarige oorlog al aanwezig. In 1642 wordt er in de archieven melding gemaakt dat de Spaanse troepen van Verdugo vanuit Drenthe Friesland proberen te bereiken. In dat jaar stuit Francisco Verdugo op Graaf Willem Lodewijk bij de landweer van Elsloo. Hier was door de Friezen een verdedigingswerk opgeworpen om in dit relatief droge gebied de aanstormende troepen een halt toe te roepen.

Militair

Vanuit Diever liepen twee wegen naar het Noorden. De oostelijke route via Wateren naar Appelscha en de westelijke doorgang via Doldersum en Elsloo naar Makkinga. Tussen deze twee noord-zuidgaande wegen is de landweer opgeworpen.

Huidige situatie

Tussen Snel's Hutte bij Boyl en de Kale Duinen is de landweer nagenoeg verdwenen. Tussen de Verwersweg en de Appelschaseweg is nog een deel intact. Ten oosten van de Monden is een traject van 370 meter nog puntgaaf aanwezig. De landweer is hier 5 ½ meter breed en ongeveer een meter hoog. De sloot is 80 cm diep en bevat in een natte winter ongeveer 25 cm water.

Naamgeving

Het rijkswerkkamp de Landweer aan de Kloosterweg is vernoemd naar deze minimaal 400 jaar oude verdedigingwal. In Zorgvlied wordt deze wal De Elsiger Wal genoemd.

Hans Salverda

“Annie, dat is een adder!”

Op maandag 13 augustus waren wij in Meerstalblok-Oost van het Bargerveen voor een reptieleninventarisatie, dat doen wij voor staatsbosbeheer en voor het RAVON. Bij mij waren mijn vrouw Annie en Tinus Knecht, allen vrijwilligers bij het Staatsbosbeheer Bargerveen. Het was vrij donker weer, fris met af en toe zon, ideaal reptielenweer. De inventarisatie begon om 10 uur. Na 21 reptielen (adders en gladde slangen) te hebben gevonden, wees Annie op een reptiel in de vegetatie met de mededeling: ‘Daar ligt een gladde slang.’ Een gladde slang wordt door ons gevangen met de bedoeling om ze te fotograferen voor het individuele herkennen van de vlekken op zijn rug (vangst en terugvangst) en worden ze met een g.p.s. ingemeten zodat wij kunnen zien waar hij zich heeft opgehouden (verspreiding) en omdat het een heel onschuldig beestje is word hij zonder handschoen aan gevangen. Ik pakte de slang met de rechterhand bij het puntje van de staart (meer kon ik niet zien) om vervolgens met de linkerhand over te nemen, zodat ik hem met mijn rechter hand uit de vegetatie kon pakken (ik ben rechts). Op dat moment voelde ik de beet in mijn linker wijsvinger en zei: ‘Annie, dat is een adder!’

Adderprotocol

Het Protocol Adderbeet van Havenziekenhuis Rotterdam en RIVM in Utrecht maakt onderscheid tussen een droge en een natte beet. Een droge adderbeet is een schrikbeet. In de meeste gevallen wordt de hand snel teruggetrokken, waardoor slechts een geringe hoeveelheid gif wordt ingespoten. Bij een natte beet leegt de adder de hele gifblaas in de wond. Ik werd gebeten door een fors vrouwtje adder van circa 60 centimeter. Achteraf had ik het gevoel dat de adder tijdens de beet even de kaken stevig aankneep om de hele gifblaas te legen. Na de beet nam Annie mijn uitrusting over. Zo rustig mogelijk liepen we naar het dichtstbijzijnde zandpad langs de grens. Tinus Knecht haalde zijn auto en even later reden we naar het Schepersziekenhuis in Emmen, afdeling spoedeisende hulp, met de melding: adderbeet. Een eerste hulpverlener bracht mij naar een onderzoekkamer. Op dat moment waren er nog geen bijzondere symptomen.

Buikkrampen en galbraken

Een uur na de beet kwamen heftige symptomen opzetten: buikkrampen, diarree. Na toiletbezoek kon ik niet meer staan of zitten, moest enorm zweten, begon ik wazig te zien, werd doof, kreeg stemverlies en begon hevig te galbraken. Kort daarop werd ik naar de Intensive Care gebracht. Inmiddels was mijn bloeddruk sterk gedaald: bovendruk 75, onderdruk 50. Ik kwam aan de monitor voor hartbewaking en kreeg een maagsonde om de maag leeg te houden, en werd een katheter aangebracht. Ik kreeg zuurstof toegediend en voortdurend werd de bloeddruk gemeten. Ook werd op de IC om de twee uur bloed voor onderzoek afgenomen. Pijnstillers, morfine, een tetanusinfectie en een antibioticum werden tegen pijn en ontsteking toegediend. Ik raakte versuft en kwam 's avonds tegen 8 uur weer bij kennis.

Adderbeet

na 8 uren

na 5 dagen

Acht dagen ziekenhuis

Aan het einde van de avond was mijn hand opgezwollen en trad blaasvorming rond de beet op. Een verpleegster zette een streep op mijn pols om aan te geven hoever de zwelling inmiddels was gevorderd. Dinsdag verbleef ik nog de hele dag op de IC-afdeling. Voortdurend werden alle functies gecontroleerd. 's Avonds was alles redelijk onder controle en kon ik naar de verpleegafdeling. De zwelling was op dat moment gevorderd totdat de schouder. De wijsvinger vertoonde een bloedblaar tot halverwege de vinger, die een blauwe kleur had gekregen. De hele vinger raakte ontstoken en de blaas werd groter. Op zaterdagmorgen werd de blaas opengesneden, omdat die vrijdagavond begon te lekken. De druk werd daardoor behoorlijk verminderd. Na acht dagen mocht ik naar huis. De nabehandeling bestond uit: poliklinische afspraken, twee keer per dag het verband verwisselen en met de hand in warm water om oefeningen te doen. De vinger bleef lang blauwgrijs, maar het gevoel kwam langzaam terug.

Conclusie.

Na de adderbeet had ik nog een uur de tijd om in het zie-

kenhuis te komen, want na een uur was de controle over mijn lichaam volledig verdwenen. Dan is niet de adderbeet, maar de omgeving dodelijk. Het Bargerveen bestaat voor een groot gedeelte uit smalle kades en natte vege-

tatie (veenputten) en als dan je oriëntatie verliest dan kun je gemakkelijk in een veenput of sloot lopen.

Jan en Annie Rocks

Adderbeten

Al decennia lang zijn er geen dodelijke slachtoffers meer in Nederland door adderbeten. Een geruststellend begin van de lezing van huisarts Stefan Huizinga voor medewerkers van Staatsbosbeheer en enkele IVN'ers. Stefan heeft behalve de praktijk van zijn voorganger Willem Dinkla ook de belangstelling voor adderbeter van Dinkla overgenomen.

Adderbeten moeten wel heel serieus genomen worden. Tegenwoordig laat men de patiënt gecontroleerd uitzieken. Het addergif werkt het sterkst binnen een half uur tot vier uur. Zwellingen (oedeem) kunnen 1-2 weken aanhouden.

Mogelijke symptomen na een adderbeet:

hypotensie (heel lage bloeddruk), bradycardie (een te langzame hartslag), maar ook wel een snelle pols, zweterig en kortademig. Duizelig en hoofdpijn en angstaanvallen.

Sommige mensen ondervinden weinig last, anderen veel. Dit is ook sterk afhankelijk of veel gif is binnen gekregen. Het lichaamsdeel wordt

bijna altijd dik, verkleurt en doet veel pijn.

Maatregelen in het veld

Door gebeten persoon zelf

1. Vraag om hulp; bel 112.
2. Probeer de rust te bewaren
3. Verwijder ringen of knellende banden aan arm of been waar de beet plaatsvond.
4. Beweeg het gebeten lichaamsdeel zo min mogelijk
5. Hou de bijtplek zo laag mogelijk, zodat het gif zich minder verspreidt door het lichaam en raadpleeg een arts.

Hulpverlener

1. Kalmeer de patiënt; paniek maakt dat het bloed alleen maar sterker gaat stromen.
2. Let op de positie van de patiënt:
  - niet bewegen
  - gebeten lichaamsdeel laag houden
  - bij misselijkheid in stabiele zijligging leggen

3. Regel vervoer via 112 naar het ziekenhuis.
4. Er mag nooit een tourniquet aangelegd worden! (hooguit een brede band aanleggen met geringe druk)

5. Verzamel gegevens over:

- tijdstip en plaats van de beet
- medische voorgeschiedenis en medicijngebruik van de patiënt (bv bloedgroep)
- al aanwezige effecten / symptomen

N.B.

- geen incisie, niet uitzuigen, géén tourniquet
- niet koelen met ijs
- geen alcohol, koffie of thee geven
- als pijnstilling nodig is alleen paracetamol geven (geen aspirine, ibuprofen etc.)

In het ziekenhuis zal de patiënt opgenomen worden op de I.C. Alleen bij ernstige vergiftigingen zal een antiserum gegeven worden. Normaliter breekt het lichaam zelf het gif af en is er geen blijvende schade.

O ja: Dokter Huizinga heeft zelf nog nooit adders gezien. Een mooie uitdaging voor ons om daar verandering in te brengen. Met dank aan het S.B.B. en in de voorjaarsadder komen tekenbeten aan de orde.

Henk Barends

de boomvalk

is wat kleiner dan de torenvalk, maar groter dan de gierzwaluw, waar hij overigens wel wat op lijkt met zijn lange sikkelvormige vleugels. Het is een ware luchtacrobaat, die zijn prooi zoekt in open terrein: heidevelden met vennen, agrarisch land en soms zelfs bebouwde kom. Met een welgemikte greep vangt hij ze uit de lucht en plukt ze op een vaste plek hoog op een boomtak. Dat kunnen kleine, meest jonge, vogels zijn (leeuweriken, zwaluwen, spreeuwen), maar ook libellen. Die worden in snelle wendingen achtervolgd en onder het vliegen zo uit de poot opgegeten, waarbij de afgeknipte vleugels naar beneden dwarrelen. De boomvalk bouwt niet zelf een nest, maar neemt zijn intrek in een achtergeble-

ven kraaiennest ergens in een bosrand of houtwal. Zo'n boomvalkennest is een levendige bedoening. Jonge boomvalken zijn al gauw actief en klauteren vaak uiterst onhandig rond in de nestboom, luid bedelend om voer. Als ze sterk genoeg zijn, beginnen de vlieglessen. De ouders paraderen door de lucht met een prooi verleidelijk in de poot en dagen de jongen uit om de moeilijkste capriolen uit te halen. Wanneer ze dat onder de knie hebben, gaan ze zelf op jacht en oefenen op wat handzame prooien als libellen en vlinders. Ze jagen vaak in groepen, waaraan ook andere familieleden en ongepaarde boomvalken meedoen. Vanaf half september hebben ze het hier wel gezien en trekken ze met de grote vogeltrek mee naar zuidelijk Afrika. Maar ze zijn nogal trouw aan hun broedplaatsen, dus zijn ze, als alles goed gaat, eind april weer present.

Blauwtong

Verspreiding

Blauwtong is een virusziekte die wordt overgebracht door kleine insecten. Het zijn geen muggen maar knutten (Culicoides). Deze leven in warme en vochtige gebieden, maar ook in warme stallen waar ze overwinteren. In het Engels heten ze midgets oftewel dwergen en zijn veel kleiner dan een mug (1,5 mm). Ze vliegen rond in zwermen en vallen ook mensen lastig. De ziekte is ongevaarlijk voor de mens, ook andere niet-herkauwers kunnen er niet ziek van worden. Herkauwers kunnen elkaar niet besmetten; de knut brengt het virus over door na een besmet dier een onbesmet dier te steken. Ze vliegen tussen zonsopgang en zonsopgang (ook in de schemering). Alle grote natuurorganisaties met schaapskuddes melden zieke dieren. In Zuid-Nederland erger dan in het noorden. Ziektepercentages tot 35% worden genoemd en sterftepercentages tot circa de helft daarvan. Het Drents Landschap meldt beduidend veel kleinere aantallen. In 2007 werd in juli het eerste geval geconstateerd.

De situatie verslechterde in korte tijd zeer sterk. Nederland telde medio oktober in totaal 5754 gevallen van blauwtong: 2682 rundveehouderijen, 3047 schapenhouderijen en 25 geitenhouderijen. De verspreiding van de ziekte op dat moment is op bijgaand kaartje in beeld gebracht.

Ziektebeeld

De meest voorkomende verschijnselen bij schapen zijn zeer hoge koorts en algeheel ziek zijn. Ook ontstekingen aan de hoeven veroorzaken kreupelheid waardoor het schaap nauwelijks nog kan staan of lopen. De dieren lij-

den duidelijk door de ziekte. De ziekte kan binnen acht tot tien dagen tot sterfte leiden. Herstel van een ziek dier is mogelijk, maar duurt vaak lang. De periode tussen gestoken zijn en het uitbreken van de ziekte (incubatietijd) bedraagt vijf tot twintig dagen.

Gevolgen

Door sterfte van de rammes en jonge ooiën remt de ontwikkeling en aanwas van de kudde. Hierdoor kunnen kuddes van zeldzame en bedreigde schapenrassen zoals het Schoonebeeker heideschaap en Mergellandschaap weer in de gevarenzone komen. De diverse natuurorganisaties doen er alles aan om de schade zo beperkt mogelijk te houden. Dit is van groot belang voor het behoud van de zeldzame schaapskuddes en daarmee voor een goed beheer van heidegebieden en kalkgraslanden.

Inenten tegen blauwtong

Naar een afdoende vaccin wordt momenteel nog intensief onderzoek gedaan. Het vaccin bestaat uit levende entstoffen met een verzwakt virus. De knut kan dan ook het virus weer oppikken van geënte dieren, die zo weer voor verspreiding kunnen zorgen.

De EU betaalt volledig het vaccin tegen blauwtong alsmede de helft van de toedieningskosten. Dat heeft het ministerie van LNV bekend gemaakt. Bovendien liet LNV weten dat uitroeiing van het virus mogelijk is als alle getroffen lidstaten overgaan tot vaccinatie. De twee producenten van het blauwtongvaccin (merial en Intervet) zeggen de entstof in juni 2008 beschikbaar te hebben. Het vaccin werkt drie weken na toediening. Het ministerie wil vooralsnog niet verder gaan dan een vrijwillige vaccinatie van schapen.

Blauwtong in het kort

veel gestelde vragen -- met antwoord -- over blauwtong

Welke herkauwers komen veel in Nederland voor?

- Traditioneel: rund, schaap, geit.
- Wild: herten, reeën, moeflons.
- Diverse dierentuindieren.

Gelden de maatregelen ook voor hobbydieren?

Ja, de maatregelen gelden voor alle herkauwers. Dus ook voor hobbydieren en dieren in dierparken, en kinderboerderijen.

Is het virus gevaarlijk voor mensen?

Het virus is niet gevaarlijk voor mensen. Alleen herkauwers worden ziek van het virus. De insecten die het virus verspreiden, voeden zich met het bloed van dieren. Het is zeer onwaarschijnlijk dat dit specifieke insect een mens steekt. Mocht dit toch het geval zijn dan worden mensen hier niet ziek van.

Waar leven de ziekteverspreidende insecten?

Blauwtong wordt alleen overgebracht door bepaalde insectensoorten, de culicoides ofwel knutten. Dit is niet de mug die mensen steekt. Knutten worden vaak aangetroffen rond veehouderijen of bijvoorbeeld in hoogveengebieden.

Kun je besmette bedrijven wel bezoeken?

Ja, iedereen kan gerust naar dierentuinen en kinderboerderijen. Het virus is namelijk niet gevaarlijk voor mensen. Bovendien wordt het virus alleen overgedragen via knutten. Aanraken van dieren is geen probleem, ook niet als deze besmet zijn.

Is blauwtong gevaarlijk voor huisdieren?

Dieren die geen herkauwers zijn, lopen geen risico. Honden, katten of andere huisdieren kunnen er niet ziek van worden.

Bronnen o.a.

www.levendehave.nl; www.lnv.nl; www.rijkswaterstaat.nl

De knut

Paspoort:

Afmeting: 1 tot 3 mm zeer kleine mug-achtige

Kleur: helder, doorschijnend

Komt voor: in vochtige gebieden

Nadere kennismaking met de knut

De knutten, knutjes of kneiten behoren tot de Ceratopogonidae. Zij zijn wereldwijd verspreid; er komen 700 soorten in Europa voor, waarvan weer ongeveer 100 in Nederland. Bij knutten steken de wijfjes om bloed te krijgen voor de rijping van de eieren. Vooral de soorten die tot het geslacht *Culicoides* behoren, kunnen lastig zijn voor warmbloedige individuen.

Berucht is *Culicoides impunctatus*, die in Schotland het buitenleven soms vrijwel onmogelijk maakt. Een andere soort, *Culicoides riethi*, veroorzaakte in de zomer van 1958 in de omgeving van Lelystad (het werkeiland) ernstige overlast.

Levenscyclus knutten

Over de verspreiding en levenswijze van knutten in Nederland is niet zoveel bekend. Wel komen de larven in allerlei terrestrische en aquatische biotopen voor. De paring vindt zowel in zwermen als daarbuiten plaats. Na de bevruchting en een bloedmaaltijd worden de eitjes afgezet in kleine en grote wateren, stromend of stilstaand, in holtes in bomen, in potten waarin water staat of in modder. De vrouwtjes laten de eitjes in het water vallen of zetten ze af op planten of drijvende algen. Na 3 tot 11 dagen komen de larven uit het ei en die leven vervolgens 7 maanden als larve en overwinteren ook als zodanig. Als pop hangen ze 2 tot 5 dagen aan het wateroppervlak en hebben net als de steekmuggen dan ademhaling. Na het uitvliegen begint de cyclus weer van voren af aan.

De rol van de knutten in het ecosysteem

Hoewel er weinig bekend is over het functioneren van knutten in het ecosysteem kan er vanuit worden gegaan, dat de aquatische soorten in het larve- en popstadium dienen als voedsel voor vissen en amfibieën. Zelf voeden zij zich voornamelijk met schimmels, algen en larven van de dansmug en andere muggen. Ook kannibalisme komt voor. Volwassen exemplaren worden gegeten door vogels en spinnen. Vermoedelijk komt de functie in de voedselketen in grote lijnen overeen met die van de steekmuggen. Het ontbreken van natuurlijke vijanden zal ook bij de knut een toename van het aantal exemplaren laten zien.

Plaagvorming en wat is eraan te doen

Knutten komen voor in zoete en zoute moerassen, hoog- en laagveen, modder, uitwerpselen en paddestoelen. Hoewel ze erg hinderlijk kunnen zijn, wordt er in Nederland nauwelijks melding van gemaakt van overlast. Er zijn wel veel soorten, maar slechts de vrouwtjes van soorten uit het geslacht *Culicoides* steken mensen. De beten zijn gevoelig en kunnen enorm jeuken. Deze soort veroorzaakt plagen van betekenis in Schotland. Soms kan de overlast zo groot zijn, dat op die locaties buiten werken niet meer mogelijk is. Vroeger werden DDT, lindaan, dielrin, chordane, malathion in Schotland ter bestrijding gebruikt. Deze middelen zijn inmiddels allang verboden in verband met hun schadelijke eigenschappen. Een goede effectieve bestrijding, zonder aantasting van het milieu, is op dit moment niet bekend. Bij aanleg van nieuwe natte natuur is het mogelijk dat habitats ontstaan, die gunstig zijn voor de ontwikkeling van knutten en zou plaagvorming op kunnen treden.

Bron RIVM; Rijkswaterstaat

de havik

is een krachtige vogel met een gestreepte borst, een afgeronde staart en sterke poten met lange nagels. Daarmee kan hij lijsters, spreeuwen, maar ook grotere vogels als duiven en gaaien te grazen nemen. Hij maakt het zich niet al te moeilijk en pakt vooral jonge en onervaren vogels. Wanneer hij een prooi op het oog heeft, manoeuvreert hij zich op veilige hoogte boven hem of overvalt hem vanuit een hinderlaag. Met een tomeloze vaart en een snelle stootduik slaat hij toe en drijft z'n dodelijke nagels diep naar binnen. Zelfs mederoofvogels als buizerd, sperwer, kerkuil en ransuil zijn niet veilig voor hem. Als hij mist, geeft hij het al snel op en zoekt een ander slacht-

offer. Zijn jachtterrein is het bos en de landerijen in de buurt, hij duikt tegenwoordig ook op in dorpen en tuinen. Een haviksnest is wat groter dan dat van een buizerd, je vindt het hoog in een boom, liefst lariks of Douglas, dicht tegen de stam aangebouwd. Het wordt vaak meerdere jaren achtereenvolgend gebruikt en hoopt zich op tot een enorme takkenmassa van soms meer dan een meter hoog. En ook al klinkt het tegenstrijdig, toch biedt zo'n gevaarte in de praktijk ook nestgelegenheid voor allerlei (zang)vogeltjes. Een havik blijft zijn territorium het hele jaar door trouw. Het vrouwtje is in het voorjaar al op tijd in de buurt van het nest en laat luid kekkerend van zich horen. Tijdens het broeden en in de eerste weken na het uitkomen van de eieren blijft ze onverstoord zitten. Bij verstoring kan ze ongemeen fel uitvallen. Met haar lange nagels en scherpe klauwen is ze een geducht tegenstander, zoals menig roofvogelonderzoeker aan den lijve heeft moeten ondervinden.

De sachembij een flitsende verschijning

Het is merkwaardig, dat ik dit diertje niet eerder heb waargenomen. Waarschijnlijk heeft deze tamelijk grote bij er al jaren lang rond gevlogen zonder te zijn opgemerkt. Toch is zijn gedrag zo opvallend, dat er nu geen lente voorbij gaat, waarin ik de sachembij niet zie. En omdat ik sindsdien deze snelle raker in verschillende tuinen ben tegengekomen, kan ik mij niet voorstellen, dat de bij in uw buurt ontbreekt. Daarom neem ik u eens mee naar mijn tuin, waar we diep door de knieën gaan om dit diertje van dichtbij te bekijken.

Mag ik u (heel) even voorstellen ...

Het is een heerlijke zonnige dag ergens in begin april. De ribes hangt vol prachtig rode bloemtrossen, die druk bezocht worden door diverse soorten hommelsoninginnen. Op verschillende

mannelijke van de sachembij

plekken in de tuin bloeien wit, roze of blauw kleurende pollen longkruid. Overal tussen het opkomende groen steken de bloemstengels van de vingerhelmbloem omhoog, die door oriëntatie en vorm van de roze of witte bloemen ook wel "vogel-op-een-stokje" wordt genoemd.

Het is voorjaar op zijn mooist. We knielen neer bij een flink uitgegroeide plant van paarslila bloeiend longkruid, dat lekker in de zon staat. Net als bij veel andere ruwbladigen, zoals ossentong, smeewortel en slangenkruid, vormt de bloem een nogal diepe buis, met de nectar moeilijk bereikbaar onderin. Het zijn daarom alleen insecten met een lange tong, die van het zoetige goedje kunnen snoepen.

Er bevinden zich enkele dikke akkerhommels op de plant, koninginnen, die kortgeleden ontwaakt zijn uit hun win-

terslaap. Een paar van deze roestbruin en beige behaarde dieren zit breeduit op de bladeren te zonnen, anderen bewegen zich rustig van bloem naar bloem, en likken er bedaard de diep verborgen nectar op.

Dan ineens, volkomen onverwacht, doemt er uit het niets razendsnel een bij op, duikt met z'n kop ver een bloem in, en voor wij het beseffen, is het dier een fractie van een seconde later weer in de tuin verdwenen. Mag ik u heel even voorstellen: dit was nu de sachembij, onder kenners beter bekend als *Anthophora acervorum*, of *A. pilipes*, of *A. plumipes*, of... Ach, als het beestje maar een naam heeft!

Een Turbo-bij

Wij blijven rustig bij de pol longkruid neerknielen en wachten op ons gemak af wat er verder gaat gebeuren. Wij weten nu, dat wij te maken hebben met een heel snelle jongen: een bij met turbo-aandrijving. Inderdaad hoort de sachembij tot één van de snelste bijen. Met een forse vaart, daarbij een hoge, bijna agressief aandoende zoemtoon voortbrengend, doorkruist het mannetje zijn territorium in afwachting van een vrouwtje. Dagen, soms wekenlang houdt hij daarbij een vaste route aan, die met geurstoffen is gemarkeerd. Met het uitzetten van een geurvlag op strategische plaatsen geeft het mannetje een duidelijke boodschap af: concurrenten blijf uit de buurt, dit territorium is al bezet, en: paringslustige vrouwen zijn van harte welkom! In plaats van alleen de pol longkruid in de gaten te houden, kijken wij speurend om ons heen. Wij hopen het dier daarbij tijdens een van zijn patrouillevluchten te kunnen ontdekken. En dan, ja hoor, daar gaat ie! Van de ribes in een rechte lijn naar een opvallende pol vingerhelmbloem. Opnieuw in een rechte lijn met een razende vaart naar het longkruid vlak voor onze voeten. Even een likje nectar en voort gaat het weer naar een andere bos longkruid. Dan naar een paar eenzame stengels vingerhelmbloem, weer een pol longkruid, en nu zijn wij hem kwijt. Wat een enorme haastmaker!

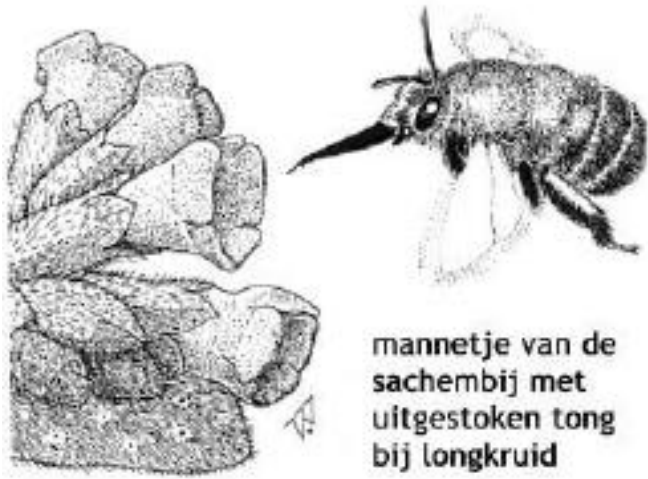
gevekt longkruid

Net een kolibrie

Nu wij een paar van zijn herkenningpunten weten, wordt het gemakkelijker om de sachembij tijdens zijn inspectietochten te volgen. In een paar brede lussen loopt zijn vliegbaan door onze tuin. Vrijwel steeds worden dezelfde punten in dezelfde volgorde in een typerende rechte lijn bezocht. Ook de bloemplanten, die onderweg met een kort bezoek worden vereerd om wat nectar te tanken, blijken vaak dezelfde te zijn. Als u bij zo'n herkenningpunt neerhurkt, kan het best gebeuren dat u zonder het te beseffen in zijn vliegbaan bent gaan zitten. Het mannetje ontdekt dan onverwacht een opstakel, dat hij niet eerder heeft opgemerkt, en dat beter bekeken moet worden. Tot uw verbazing ziet u de sachembij vlak voor u als een kolibrie in de lucht stoppen, langzaam om u heen draaien, en u van alle kanten nieuwsgierig opnemen.

Maakt u een wat onverhoedse beweging, dan vliegt de bij hoog zoemend wat opzij of iets achteruit. Daarbij kijkt de sachembij u met zijn grote, glimmende ogen voortdurend aan. Pas als hij zich de nieuwe situatie goed heeft ingeprent, vliegt hij verder, of neemt eerst nog een slokje nectar voor de schrik.

mannetje van de sachembij met uitgestoken tong bij longkruid

buisachtig verlengde kaakdelen. Afhankelijk van het type bloemen, waarop de bij is gespecialiseerd, is de tong kort en breed, of lang en smal. Heeft u er overigens ooit bij stilgestaan, waar een bij die lange tong opbergt? Bij ons kan de tong in de mond worden terug getrokken. Zelfs de superlange tong van een giraf

mels en de sachembij ligt het puntje van de tong dan ook ergens weggestopt tussen de aanhechtingsringen van de poten.

Geen tijd voor vrijerij

De snelle vluchten van het sachemannetje gaan met name langs die bloeiende planten, waarvoor het vrouwtje belangstelling zou kunnen hebben. In feite kunnen dit alle voorjaarsbloemen zijn, die in april en mei bloeien en voldoende nectar en stuifmeel leveren. Erg kieskeurig zijn de sachembijtjes dus niet. Maar in onze tuin gaat de voorkeur toch uit naar zonbeschenen planten van longkruid, vingerhelmbloem en verschillende soorten dovenetel. Voor de vroege voorjaarsbloeiers met diepliggende nectar blijkt de sachembij een van de belangrijkste bestuivers te zijn. De eerste mannen laten zich vroeg in april zien, bij hoge temperaturen soms zelfs al in maart. De vrouwen verschijnen pas twee of drie weken later. Voor het leef-

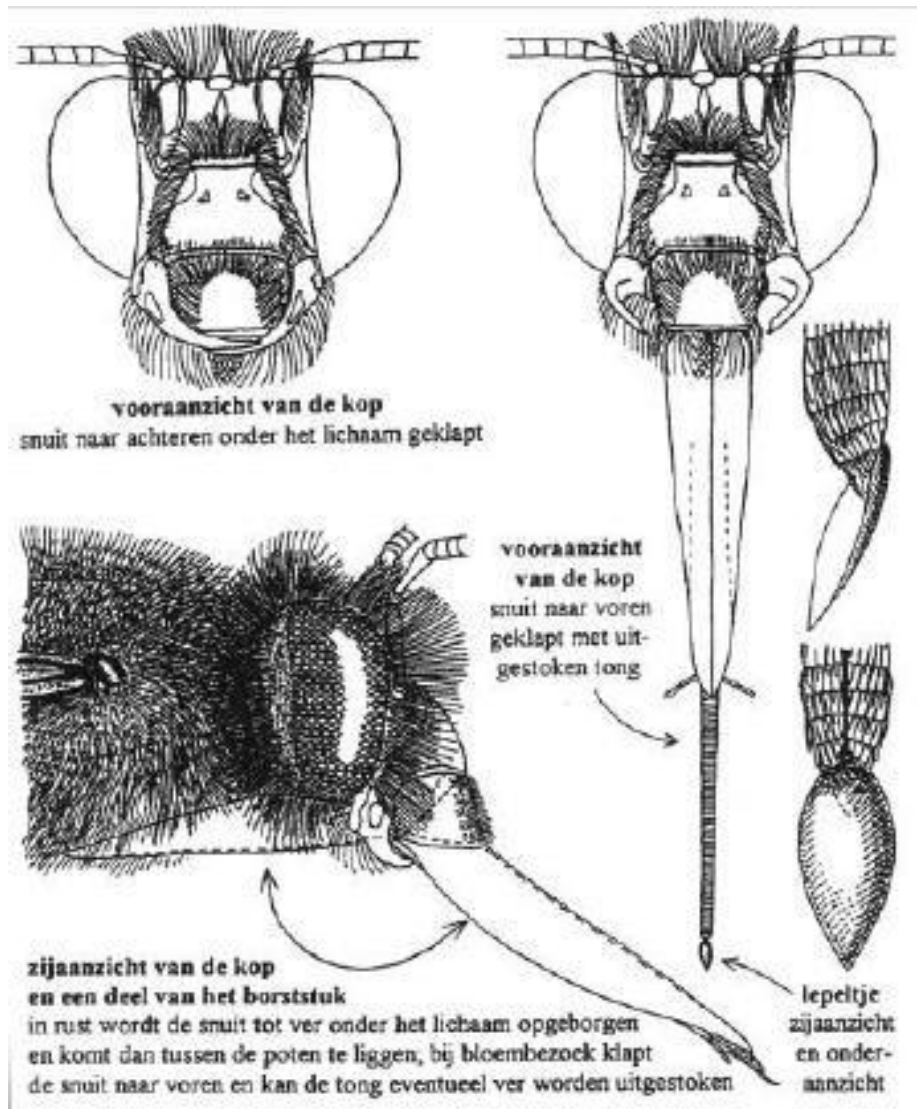
Wij doen nu weer een paar pasjes terug, zodat zijn vliegbaan niet meer wordt geblokkeerd, en wachten af wat er nu gaat gebeuren. Opnieuw komt de turbobij met een hoog zoemend geluid snel op de longkruidplant aanvliegen. Maar de situatie is al weer veranderd: het opstakel is er niet meer! Even remt hij af, tot het tot hem doordringt, dat hij zonder problemen verder kan gaan. Dan wordt er voluit gas gegeven en gaat hij er weer met flinke snelheid rechtlijnig van door. Onze turbobij is een snelle leerling!

Met uitgestoken tong

Wij blijven nog wat langer bij dezelfde pol longkruid neerhurken om de sachembij van dichtbij aan het werk te zien. Als wij goed opletten zien wij, dat het dier zijn opvallend lange tong vaak al ver heeft uitgestoken vóór hij de bloem heeft bereikt. Dat bespaart tijd! Van al onze bijen beschikt de sachembij dan ook over een van de langste tongen, langer dan de helft van zijn eigen lichaamslengte. Daarmee kan hij moeiteloos zelfs via lange, smalle bloembuizen diepliggende nectar bereiken.

Zo'n tong is een bijzonder doeltreffend werktuig. Ze is volledig aangepast aan het strikt vegetarische dieet van de volwassen bijen en hun larven. Want anders dan bij vele groepen wespen, die vooral tijdens het larvestadium voor hun eiwitten zijn aangewezen op dierlijk voedsel, eten vrijwel alle bijachtigen tijdens hun hele leven uitsluitend plantaardige kost: nectar en stuifmeel als larve, en alleen nectar als volwassen insect. De nectar wordt opgelikt of opgezogen met een ingewikkeld gebouwde tong, die is opgebouwd uit

of specht verdwijnt moeiteloos in zijn geheel in de mondholte. Maar bij een insect, waarbij alle onderdelen uit harde chitine zijn opgebouwd, dus ook de kaken en de tong van bijen, is zo iets onmogelijk. In plaats van de tong in de mondholte terug te trekken, wordt de tong eenvoudig onder de kop en borst naar achteren weggeklapt! Bij langtongige bijen, zoals de honingbij, hom-

**vooraanzicht van de kop
snuut naar achteren onder het lichaam geklapt**

**vooraanzicht van de kop
snuut naar voren geklapt met uitgestoken tong**

**zij aanzicht van de kop en een deel van het borststuk
in rust wordt de snuit tot ver onder het lichaam opgeborgen en komt dan tussen de poten te liggen, bij bloembezoek klapt de snuit naar voren en kan de tong eventueel ver worden uitgestoken**

lepelje zij aanzicht en onderaanzicht

patroon van de sachembij biedt dit verschil in vliegtijd een paar belangrijke voordelen. De mannen kunnen op deze manier al een territorium hebben bezet en van hun geurvlag hebben voorzien, voor de eerste vrouwen te voorschijn komen. Bovendien kunnen maagdelijke vrouwen snel worden bevrucht, zodat deze zonder tijd te verliezen zich met nestbouw en nageslacht kunnen gaan bezig houden.

Alles in het korte leven, dat niet langer duurt dan een paar weken, moet snel. Ook de paring. Ontdekt de man tijdens zijn patrouillevluchten een paringsbereid vrouwtje, dan wordt er aan het huwelijksvoorspel weinig aandacht besteed. Ook hier geldt, dat er geen tijd moet verloren gaan aan strijkages en beleefdheden. De vrouw wordt zonder enige inleiding gepakt en bevrucht. Een paar teilen later hebben beiden weer hun eigen bezigheden hervat, alsof er niets gebeurd is.

Ondergrondse kraamkamers

Wij moeten er voor waken, dit paringsgedrag door onze menselijke ogen te zien als een daad van verkrachting, waarbij het vrouwtje niets heeft in te brengen. Als het vrouwtje namelijk geen paring wenst, dan gaat het feest gewoon niet door. Ze moet echter in de

paar weken, dat er mannen rondvliegen, voldoende keren hebben gepaard om haar zaadreservoir te vullen. Daarom is in principe iedere paring welkom. Want met de zaadcellen uit haar zaadreservoir zullen nog weken, nadat alle mannen gestorven zijn, haar eitjes moeten worden bevrucht.

*Als het vrouwtje geen paring
wenst, dan gaat het feest
gewoon niet door.*

De vrouwtjes zoeken voor de nestplaatsen hellinkjes op van stevig materiaal, zoals taluds van klei, leem, of aaneengekit zand. Ook de zachte metselkalk in de voegen van stenen muren wordt soms als nestplaats uitgekozen. De zelfgegraven nestgangen zijn betrekkelijk ondiep, niet meer dan zo'n 3 tot 5 cm., uitwaaiierend vanaf dezelfde ingang. De binnenkant van zowel deze gangen als van de cellen, die de ondergrondse kraamkamers gaan vormen, wordt zorgvuldig gladgestreken en afgewerkt met een dunne aan de lucht verhardende deklaag. Deze heldere vloeistof, die

uit het achterlijf wordt afgescheiden, dient niet alleen voor het verstevigen en vocht dicht maken van de wand, maar dit vocht bevat bovendien schimmelwerende bestanddelen. Per gang liggen er enkele cellen achter elkaar, ieder van de ander afgescheiden door een tussenschot. En in iedere cel bevindt zich precies voldoende nectar en stuifmeel om de larve te laten uitgroeien tot een volwassen insect. Binnen anderhalve maand heeft zich dit proces voltrokken. Het ontpopte en volgroeide dier zal dan nog bijna een jaar in de kraamkamer in absolute rust doorbrengen, voor het zich in het volgend voorjaar uit de geboortecel bevrijdt en zich een weg naar buiten baant. De stoere mannen eerst, de volgzame vrouwen later. Een nieuwe generatie turbobijen doet zijn intrede.

Ben Prins

de torenvalk

is een vrij kleine slanke vogel met lange spitse vleugels. Het is een echte muizeneter met een duidelijke voorkeur voor veldmuizen. In noodgevallen schakelt hij over op insecten (mestkevers), vogeltjes of andere kleine prooien. Hij gaat op muizenvangst met een snelle vleugelslag, onderbroken door

korte glijpauzes, steeds met gebogen nek en kopje naar beneden turend naar een prooi. Heeft hij die in de kijker, dan staat hij "biddend" stil in de lucht om zich op het juiste moment naar beneden te storten en zijn slachtoffer met een hauw van de snavel te doden. In feite zoekt hij niet het hele gebied lukraak af, maar houdt vooral de veel belopen muizenpaadjes in het oog, herkenbaar aan de urine-sporen, die als bakken worden achtergelaten. Door deze taktiek is hij tegenwoordig vooral gebonden is aan graslanden en wegbermen, waar de vegetatie kort genoeg is om zo'n muis te kunnen betrappen. Maïsvelden en ander akkerland, voor zo ver daar nog muizen kunnen leven, zijn

alleen al door de hoogte van het gewas niet geschikt voor torenvalken. En ook veel natuurterreinen zijn de laatste tijd zo verruigd, dat ze als jachtgebied verloren zijn gegaan. Hij bouwt nooit een eigen nest, maar gebruikt de nesten van andere vogels, liefst van kraai of ekster. Ook (open) nestkasten, opgehangen in een solitaire boom in het land, zijn erg in trek. Een torenvalk neemt genoeg met weinig comfort en zal nog geen takje aanbrengen of zelfs maar verleggen. Eerder nog wordt eventueel nog aanwezig nestmateriaal van veren, dons of mos over de rand gekieperd. In een nestkast wordt plompverloren op de kale planken gebroed. Een groeiende laag van mest, braakballen en prooiresten is op de duur meer dan genoeg. Net als bij andere roofvogels is het broeden de taak van het vrouwtje, het mannetje brengt het voedsel aan. Als na korte tijd de jongen voldoende donsveren hebben gekregen, gaat ook moeder op pad en doet mee aan de jacht. De jongen ontwikkelen zich snel en zijn ook al gauw na het uitvliegen zelfstandig. Ze zwerven uit, meestal over niet al te lange afstanden en eenmaal volwassen blijken ze vaak toch weer in de buurt van hun geboorteplek terug te keren. Vooral de mannetjes zijn het hele jaar door sterk gebonden aan hun territorium.

IVN Westerveld groene agenda

December 2007

13	20.00 u.	Dia Draaideur	Over Entinghe Dwingeloo	IVN
15	13.30 u.	Watervogels kijken in Zuidveen.	Vertrek vanaf parkeerterrein Park Frederiksoord	NWD
27	10.00-16.00 u.	Midwinterwandeling	Start vanaf Schaapskooi aan de Huenderweg	IVN

Januari 2008

6	13.30 u.	Nieuwjaarswandeling IVN Westerveld, naar "De Landweer van Else"	Vertrek vanaf parkeerterrein Canadameer	IVN
26	13.30-15.30 u.	Sporen in het veld	Parkeerterrein Aekingerzand	IVN
27		Excursie naar het Lauwersmeer		NWD

Februari

16		excursie naar Vogelasiel "de Fûgelhelling" in Ureterp	<i>voor deelnemers aan Roofvogelcursus, nadere mededelingen per mail</i>	IVN
24	13.30-15.50 u.	Waar blijft het voorjaar?	Parkeerterrein bij Infozuil Boylerstraat	IVN

Maart

12	20.00 u.	Jaarvergadering IVN	Dingspilhuus Diever	IVN
30	13.30-15.30 u.	Vogelgeluiden	Ex. Werkschuur SBB Vledderveld	IVN

In deze agenda zijn alleen de activiteiten opgenomen waar IVN Westerveld bij betrokken is.

Ook Natuurwerkgroep Diever, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Het Drents Landschap organiseren groene activiteiten.

HDL = Het Drents Landschap

SBB = Staatsbosbeheer

DFW = Nationaal Park Drents-Friese Wold

DV = Nationaal Park Dwingelderveld

WRW = Werkgroep Ringslangen Westerveld

(secr. Diet Prinsen: 0521-598332)

WARD = Werkgroep Amfibieën en Reptielen Drenthe

NWG = Natuurwerkgroep Diever

Met de **Natuurwerkgroep Diever e. o.** hebben we afgesproken hun activiteiten hier ook te publiceren. (Diverse IVN-ers zijn ook lid van de Natuurwerkgroep. Niet leden zijn ook welkom, al vraagt de Natuurwerkgroep soms een kleine bijdrage).

Tijdens de opmaak van deze Adder waren nog niet alle activiteiten bekend. De gegevens staan ook op internet: <http://go.to/natuurwerkgroep>

Ook Vogelwacht Uffelte e.o. heeft een activiteiten programma. Informatie hierover is verkrijgbaar via het secretariaat:

Parkkamp 26, 7971 AM Havelte, tel. (0521) 341640

Website: www.vogelwachtuffelte.nl

Heidefeest

IVN Westerveld in actie

Natuurwerkdag

